

Agnieszka Moroz

Wykluczenie społeczne dzieci i młodzieży wywodzących się z rodzin dotkniętych przemocą. Formy wykluczenia oraz sposoby przeciwdziałania

---

Nauczyciel i Szkoła 1-2 (34-35), 98-108

2007

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Wykluczenie społeczne dzieci i młodzieży wywodzących się z rodzin dotkniętych przemocą. Formy wykluczenia oraz sposoby przeciwdziałania

W dzisiejszych czasach przemoc jest powszechnym, choć bardzo wstydliwym i często bagatelizowanym zjawiskiem. W wielu obszarach życia społecznego, między innymi w polityce, ekonomii, edukacji (szkole), wychowaniu (rodzinie) preferowanym wzorem funkcjonowania jest przemoc, stanowiąca często sposób na rozwiązanie wielu konfliktów, zdobycie władzy i kontroli. Dom rodzinny, bezpieczne, ciepłe ognisko domowe postrzegane jako środowisko miłości, opieki oraz azyl przed złem świata zewnętrznego. Jednak dla wielu ludzi to właśnie „dom” symbolizujący oazę spokoju, może być miejscem największego zagrożenia, lęku i rozpacz. Głównym problemem niniejszego artykułu jest przybliżenie zagadnień oraz faktów dotyczących wykluczenia społecznego dzieci i młodzieży pochodzących z rodzin, w których nadużywana jest przemoc (różne jej formy), a także próba sformułowania skutecznych metod walki z tą formą wykluczenia społecznego. Do niedawna jeszcze temat przemocy w rodzinie był tematem tabu dla wielu środowisk, kwestią niezastępującą na naukowe zainteresowanie i humanitarną troskę. Jednak w ciągle zmieniającym się świecie należy pilnie wyszukiwać osoby dotknięte tym problemem, gdyż jedynie przerwanie koła przemocy w danej rodzinie daje możliwość uzdrowienia poszczególnych jej członków, a zwłaszcza dzieci. To one bowiem najczęściej padają ofiarą swoich „rodziców”, to ich dzieciństwo zostaje kategorycznie przerwane przez osoby, które powinny dawać im wsparcie, miłość i pokazywać dobro tego świata, a nie zadawać ból, narażać na zaburzenia emocjonalne związane z lękiem czy osamotnieniem. Ponadto dzieci wychowujące się w rodzinach pełnych zła bardzo wcześnie uczą się, że nie mogą polegać na swoich rodzicach i przestają tym samym ufać innym ludziom.

Przeciwdziałając przemocy w rodzinie, dajemy szansę dzieciom, które przecież za parę lat staną się dorosłe i będą zakładały własne rodziny, będą osobami odpowiedzialnymi za kształt naszego społeczeństwa.

Cechą współczesności jest to, że wykluczonym społecznie może być każdy z nas, w każdej chwili. Jednak w pierwszej kolejności są to ludzie szczególnie, tzn. obarczeni jakąś dysfunkcją: społeczną (niezaradni, nisko

wykształceni, bezrobotni, bezdomni), fizyczną czy psychiczną (niepełnosprawni) bądź kilkoma naraz, czy też po prostu mieszkańcy peryferii i małych aglomeracji pochodzących z rodzin wielodzietnych¹. Wykluczenie społeczne dzieci, które wzrastają w domu pełnym przemocy zaczyna się już od pierwszych dni życia małego człowieka. Jest to silnie powiązane z całym szeregiem problemów, jakie niesie ze sobą współczesny świat. Żyjemy bowiem w dobie globalizacji, kim będzie takie dziecko dla nauczycieli w szkole, kim będzie dla przyszłych pracodawców, czy w ogóle znajdzie się w zasięgu ich oczekiwań i wymagań? Czy im sprosta? Jaką będzie osobą w świecie zdominowanym przez technologie informatyczne, telekomunikacyjne oraz globalne siły rynkowe, które w szybkim tempie polaryzują ludność świata na dwie nieprzejednane i potencjalnie wojujące siły: nową kosmopolityczną elitę profesjonalistów, którzy kontrolują technologię i siły produkcji oraz coraz liczniejszą rzeszę bezrobotnych pozbawionych nadziei i szans zatrudnienia w nowej globalnej gospodarce zaawansowanych technologii².

Zdefiniowanie pojęcia wykluczenia społecznego nie należy do łatwych zadań, bowiem interpretacja tego zjawiska jest zmienna w czasie i przestrzeni. Z definicji, jakie tu przytoczę wynika jasno, iż wykluczenie społeczne ma wiele różnych form a także istnieją różne jego typy. Według definicji zastosowanej w Narodowej Strategii Integracji Społecznej należy rozróżnić wykluczenie instytucjonalne i godnościowe. Wykluczenie instytucjonalne to brak lub ograniczone możliwości uczestnictwa, wpływania i korzystania z podstawowych instytucji publicznych i rynków, które powinny być dostępne dla wszystkich, a w szczególności dla osób ubogich. Natomiast wykluczenie godnościowe to sytuacja uniemożliwiająca lub znacznie utrudniająca jednostce lub grupie zgodne z prawem pełnienie ról społecznych, korzystanie z dóbr publicznych infrastruktury społecznej, gromadzenie zasobów i zdobywanie dochodów w godny sposób³. W tym samym dokumencie znajdujemy inną roboczą definicję „wykluczenie społeczne to brak lub ograniczenie możliwości uczestnictwa, wpływania i korzystania z podstawowych instytucji publicznych i rynków, które powinny być dostępne dla wszystkich, a w szczególności dla osób ubogich”⁴.

M. Jarosz wyróżnia trzy typy wykluczenia społecznego. Są to:

- wykluczenie strukturalne, o którym przesądzają miejsce zamieszkania oraz posiadanie
- dochodów poniżej granicy ubóstwa,

---

¹ M. Orłowska, *Konieczności interdyscyplinarnej dysputy nad wykluczeniem społecznym i marginalizacją. Perspektywa pedagogiki społecznej*. [W:] M. Orłowska (red.), *Skazani na wykluczenie*, Warszawa 2005, s. 10–11.

² J. Ryfkin, *Koniec pracy. Schyłek siły roboczej na świecie i początek ery postronkowej*, Wrocław 2001, s. 13.

³ L. Frąckiewicz, *Wykluczenie społeczne i formy jego łagodzenia*. [W:] *Wykluczenie, rewitalizacja, spójność społeczna*, Frąckiewicz L. (red.), Katowice-Warszawa 2004, s. 9.

⁴ M. Jarosz, *Władza. Przywileje. Korupcja*. Warszawa 2004.

– wykluczenie fizyczne, o którym przesądzają wiek, życie, niepełnosprawność oraz w pewnym zakresie wykształcenie ojca,

– wykluczenie normatywne, które powodują: alkoholizm, narkotyki, konflikty z prawem, samotność, bycie ofiarą dyskryminacji (bez względu na powód)⁵. Zdaniem M. Jarosz najbardziej utrwalony charakter ma wykluczenie strukturalne (76% osób zaliczonych do grupy objętych wykluczeniem), wykluczenie fizyczne jest mniej trwałe, ma charakter odwracalny i dotyczy 59% osób. Wykluczenie normatywne dotyka około 8% ludzi, jest stosunkowo najłatwiej odwracalne, ale dotyczy znacznego „przepływu” osób objętych tą formą wykluczenia. Najprościej ujmując, wykluczenie społeczne polega na niepodejmowaniu zwyczajowej i społecznie akceptowanej drogi życiowej lub wypadania z niej, dotyczy osób, rodzin lub grup ludności, które:

- żyją w niekorzystnych warunkach ekonomicznych (ubóstwo materialne),
- zostają dotknięte niekorzystnymi procesami społecznymi, wynikającymi z masowych i dynamicznych zmian rozwojowych np.: dezindustrializacji, kryzysów, gwałtownego upadku branż czy regionów,
- nie zostały wyposażone w kapitał życiowy, umożliwiający im: normalną pozycję społeczną, odpowiedni poziom kwalifikacji, wejście na rynek pracy, założenie rodziny, co dodatkowo utrudnia dostosowywanie się do zmieniających się warunków społecznych i ekonomicznych,
- nie posiadają dostępu do odpowiednich instytucji, pozwalających na wyposażenie w kapitał życiowy, jego rozwój i pomnażanie, co ma miejsce w wyniku niedorozwoju tych instytucji, z uwagi na: brak priorytetów, brak środków publicznych, niską efektywność funkcjonowania,
- doświadczają przejawów dyskryminacji, zarówno wskutek niedorozwoju właściwego ustawodawstwa, jak i kulturowych uprzedzeń oraz stereotypów,
- posiadają cechy utrudniające im korzystanie z powszechnych zasobów społecznych, ze względu na zaistnienie: niesprawności, uzależnienia, długotrwałej choroby albo innych cech indywidualnych,
- są przedmiotem niszczącego działania innych osób, np.: przemocy, szantażu, indoktrynacji⁶.

Wykluczenie wywiera poważny wpływ na sferze makroskali i mikroskali, w sferze materialnej, psychicznej, kondycji zdrowotnej, społecznej. Jakie zatem grupy ludności są szczególnie narażone na wykluczenie społeczne? Literatura przedmiotu wskazuje, iż są to zapewne: osoby o niskim poziomie wykształcenia, dzieci z rodzin wielodzietnych i niepełnych, ludzie starsi, alkoholicy i narkomani, mieszkańcy zdegradowanych obszarów miejskich, mieszkańcy wsi popegeerowskich, młodzież opuszczająca placówki

⁵ M. Jarosz, *Narodowa Strategia Integracji Społecznej dla Polski*, Warszawa 2004.

⁶ L. Frąckiewicz, *Wykluczenie społeczne i formy jego łagodzenia*. [W:] Frąckiewicz L. (red.), *Wykluczenie, rewitalizacja, spójność społeczna*, Katowice-Warszawa 2004, s. 11.

opiekuńczo-wychowawcze, opuszczający zakłady karne, migranci, obcokrajowcy, chronicznie chorzy i niepełnosprawni.

Jednym z mitów na temat przemocy w rodzinie jest ten, iż przemoc częściej występuje w rodzinach wielodzietnych, niepełnych czy tzw. środowiskach patologicznych. Zdaniem I. Pospiszyl spychaniu przemocy do środowisk marginesu społecznego sprzyja fakt, że tam jej skutki są bardziej widoczne. Częściej bowiem współwystępuje ona z innymi zjawiskami negatywnymi np.: alkoholizmem lub przestępczością, w związku z czym łatwiej ją ujawnić niejako przy okazji. Wiadomo na przykład, że w 80% rodzin, w których występuje choroba alkoholowa, dochodzi do aktów przemocy. Wiadomo też, że rodziny te są stosunkowo dobrze znane służbom społecznym. Jednak przemoc zdarza się w każdej grupie społecznej i to z porównywalną częstotliwością. Różnice środowiskowe dotyczą jedynie sposobu przejawiania przemocy, a nie jej natężenia. I tak w rodzinach o niskim statusie częściej występuje stosowanie kar fizycznych i zaniedbywanie dziecka, a w rodzinach o wyższym statusie bardziej powszechna są kary psychiczne⁷. Sytuacje przemocy w rodzinie traktuje się jako poważny kryzys dotyczący całego systemu rodzinnego. Według J. Culberga, przemoc w rodzinie można zakwalifikować do grupy kryzysów sytuacyjnych tzw. traumatycznych. Występują one w wyniku pojawienia się zewnętrznych, najczęściej nieoczekiwanych wydarzeń, zagrażających poczuciu tożsamości, bezpieczeństwa, a także zdrowia i życia⁸. Według roboczej definicji przyjmowanej przez polskich specjalistów, przemoc domowa to działanie i zaniechanie:

- dokonywane w ramach rodziny przez jednego z jej członków przeciwko pozostałym;
- godzące w ich prawa lub dobro osobiste, a w szczególności w ich życie lub zdrowie (fizyczne, psychiczne);
- powodujące u nich szkody lub cierpienie⁹.

W odniesieniu do aktów przemocy w literaturze spotyka się najczęściej trzy terminy (m. in. Browne, Howelles 1996) „agresja” (z angielskiego: aggression), „przemoc”: (violence) i „przemoc o charakterze przestępczym” (z angielskiego: criminal violence)¹⁰. Termin „agresja” odnosi się do zachowań, których intencją jest sprawienie bólu lub uzyskania przewagi nad innymi, przy czym zachowania te nie muszą koniecznie obejmować ataku fizycznego. Termin „przemoc” wiąże się z zamierzonym użyciem siły fizycznej przeciwko drugiej osobie, motywowanej niekiedy złością i gniewem. Natomiast „przemoc o charakterze przestępczym” to zabronione wyrządzenie krzywdy drugiej osobie. Określenia „przemoc między małżonkami” (conjugal violence), „przemoc małżeńska” (matrrial violence) czy „przemoc w związkach intymnych” (z angielskiego: intimate violence)

⁷ I. Pospiszyl, *Razem przeciw przemocy*, Warszawa 1999, s. 22.

⁸ A. Karłyk, *Przemoc domowa, teoretyczne aspekty zjawiska*, „Terazniejszość – Człowiek – Edukacja”, 2002, nr 1.

⁹ J. Mellibruda, *O przemocy domowej. Poradnik dla lekarza pierwszego kontaktu*, Warszawa 1998, s. 8.

¹⁰ K. Browne, M. Herbert, *Zapobieganie przemocy w rodzinie*, Warszawa 1999, s. 15.

odnosi się do zadawania cierpienia fizycznego lub napaści szkodliwych psychologicznie, które nie są w żaden sposób legitymizowane społecznie. Literatura wyróżnia m. in. przemoc fizyczną „jest intencjonalnym zachowaniem, niosącym ryzyko uszkodzenia ciała, niezależnie czy do tego dochodzi”¹¹, przemoc seksualną „polega na zmuszaniu osoby do aktywności seksualnej, gdy osoba nie jest w pełni świadoma, bez pytania o jej zgodę lub gdy obawia się odmówić”¹² przemoc emocjonalną (psychiczną) „zawiera przymus i groźby, zastraszenie, emocjonalne wykorzystywanie itp.”¹³, przemoc ekonomiczną (m. in. Mazur J. za Ganley A. L., 2002).

Przemoc wobec dziecka to jedna z najczęściej spotykanych form przemocy wobec drugiego człowieka. Dzieci wzrastające w domu przepelnionym przemocą często są jej ofiarami, świadkami. W rodzinach, w których występuje przemoc między rodzicami, cierpią również dzieci. Przemoc domowa wyrządza dzieciom wiele poważnych szkód zarówno fizycznych (m.in. zranienia, stłuczenia, słabą opiekę zdrowotną ze strony opiekunów), jak i psychicznych (m.in. lęk, koszmary nocne). Dzieci wzrastające w rodzinach, w których występuje przemoc, wykazują skłonności do zachowań agresywnych w dorosłym życiu. U poszkodowanych zachodzą charakterystyczne zmiany osobowości łącznie z upośledzeniem zdolności do wchodzenia w związki społeczne i deformacją tożsamości. Osoby maltretowane w dzieciństwie borykają się z problemami w sferze relacji i tożsamości ponadto są szczególnie wrażliwe na powtarzający się uraz, zarówno wynikający z ich osobowości, jak i spowodowany okolicznościami zewnętrznymi¹⁴. Zarówno młodsze, jak i starsze dzieci, doświadczające przemocy ze strony najbliższych, w większości przypadków mają trudności z nawiązywaniem bliskich kontaktów z rówieśnikami, nie potrafią zaufać drugiej osobie. Wiele dzieci odreagowuje agresją to, co się dzieje w ich domach. Uczą się, że przemoc jest jedynym sposobem rozwiązywania konfliktów. Niektóre dzieci są gotowe wiele zrobić, aby wszystkich zadowolić, ulegają wszelkim prośbom i naciskom ze strony otoczenia. Czasami mogą pod wpływem innych robić rzeczy, które są dla nich niebezpieczne. W rodzinach z problemem przemocy dzieci, zwłaszcza starsze, często są zmuszane do pełnienia roli osoby dorosłej, ponieważ rodzice są zbyt zajęci swoimi konfliktami, by spełnić obowiązki rodzicielskie. Można więc zauważyć, iż wykluczenie społeczne dzieci i młodzieży z rodzin dotkniętych zjawiskiem przemocy występuje na wielu poziomach życia codziennego.

W roku 2004 badania przeprowadzone przez autorkę w czteroosobowej rodzinie dotkniętej problemem przemocy potwierdzają, iż dzieci wychowujące się w rodzinach z problemem przemocy są dziećmi z tak zwanej grupy

---

¹¹ W. Badura-Madej, A. Dobrzańska-Mesterhazy, *Przemoc w rodzinie. Interwencja kryzysowa i psychoterapia*, Kraków 2000, s. 14.

¹² Tamże, s. 15.

¹³ Tamże.

¹⁴ J. L. Herman, *Przemoc uraz psychiczny powrót do równowagi*, Gdańsk 2003, s. 130.

„podwyższonego ryzyka”¹⁵. Oprócz problemu przemocy badana rodzina walczyła z alkoholizmem zarówno ze strony ojca jak i matki. Osobą, która zgłosiła się po pomoc do Ośrodka Interwencji Kryzysowej, była matka dwóch synów. Zgłosiła się po pomoc do pracowników Ośrodka Interwencji Kryzysowej w 2001 roku, znajdowała się wtedy w bardzo ciężkiej sytuacji życiowej. Zarówno ona i jej dwójka dzieci była okaleczana psychicznie i fizycznie przez ówczesnego męża. Rodzice chłopców byli wtedy czynnymi alkoholikami, matka również miała problemy ze sprawowaniem prawidłowej opieki nad synami. Obserwacja bezpośrednia zachowania dzieci prowadzona była w Ośrodku Interwencji Kryzysowej przez okres dwóch miesięcy, raz w tygodniu, trzy godziny zegarowe. Celem obserwacji było dowiedzenie się, jak zachowują się dzieci, które od najmłodszych lat wychowują się w domu wypełnionym przemocą ze strony ojca oraz alkoholizmem obu rodziców. Chłopcy w wieku 13 i 16 lat obserwowani byli podczas prowadzenia zajęć dydaktyczno-wyrównawczych prowadzonych przez wolontariuszy Ośrodka Interwencji Kryzysowej. Starszy chłopiec jest wyraźnie opiekunem młodszego brata, jako najstarsze dziecko w rodzinie ma tendencje do bycia „najlepszym”. Chętnie angażował się w zajęcia prowadzone przez wolontariuszy. Pierwsze wrażenie, jakie sprawia, to wrażenie śmiałego i przemyślnego nastolatka. W stosunku do innych dzieci odważny, zawsze żartuje, odnośnie do dziewcząt w grupie pozwalał sobie na śmiałe docinki i często przez to był upominany przez wolontariuszy. Fakt ten świadczy wyraźnie, iż chłopiec naśladuje postępowanie ojca, który często poniża matkę w obecności synów. Zachowanie starszego chłopca przy matce się radykalnie zmieniło – był małomówny, zdecydowanie mniej ekspresyjny. Wobec siebie bracia często prezentowali postawę obojętną. Starszy chłopiec stara się opiekować młodszym bratem, jednak złość i wybuchy agresji ze strony młodszego brata wpływają na osłabienie ich wzajemnych relacji. Młodsze dziecko jest przeważnie agresywne w stosunku do wolontariuszy jak i dzieci w grupie. Jest nadpobudliwe ruchowo i bierne w stosunku do proponowanych zajęć. Nie ma świadomości, że może zrobić komuś krzywdę, zachowuje się głośno i wulgarnie w stosunku do matki. Zachowanie agresywne, obrazy przemocy, których świadkami i uczestnikami są dzieci, uczą je agresywnego zachowania, wskazują niewłaściwy sposób rozwiązywania konfliktów. Dziecko z roli ofiary łatwo może przejść do roli sprawcy przemocy. Mechanizm ten obserwujemy w środowisku szkolnym jako przemoc rówieśniczą, zjawisko fali, nieaprobowane zachowania w grupach rówieśniczych (nieformalnych). Przemoc w domu „przekłada się” bardzo często na zachowania dziecka w szkole¹⁶.

¹⁵ A. Moroz, *Etiologia i egzemplifikacja zjawiska przemocy w rodzinie (studium przypadku)*, Katowice 2004.

¹⁶ P. Jaros, *Przemoc wobec dzieci propozycja zmian systemowych*, „Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze”, 2002, nr 1.

Problemy, które najbardziej niepokoją badane dzieci to u młodszego dziecka: niestabilność zachowania, niekontrolowane wybuchy złości i agresji, co powoduje, iż nie jest lubiany w grupie rówieśników, ma przez to trudności w nawiązaniu kontaktów również z osobami dorosłymi, niska samoocena, nie wykazuje empatii, nie szanuje cudzej własności. Jego stosunek do nauki szkolnej jest obojętny, uważa że nie ma szans na pozytywne osiągnięcia i dlatego traci chęć do nauki, szkołę traktuje jako źródło niepowodzeń. Małe zainteresowanie ze strony rodziców sprawami chłopca nie sprzyja właściwej motywacji do niej. W literaturze pedagogicznej dość często akcentuje się fakt olbrzymiego wpływu środowiska rodzinnego na postępy w nauce u dzieci (Jarosz, 1987, Brągiel, 1991). Trudna sytuacja rodzinna często uniemożliwia dziecku prawidłowe wypełnianie roli ucznia, u starszego dziecka: małe umiejętności społeczne, jego kontakt z rówieśnikami i osobami dorosłymi jest w pewnym stopniu stabilniejszy niż młodszego brata, chętniej angażuje się w zajęcia szkolne, jedyne problemy, jakie zaobserwowano to negatywny stosunek do dziewcząt w grupie oraz małe umiejętności w kontaktach z matką. Analizując ujemne skutki poważnych konfliktów między małżonkami w badanej rodzinie, należy wymienić, iż działają one zakłócająco na: spójną rodzinę, uderzając w więź uczuciową, powodują psychoneurozy, napięcia, niszczą wzajemną życzliwość i wywołują nienawiść; atmosferę wychowawczą; rozwój osobowości dzieci, który jest zaburzony w sferze uczuciowej, poznawczej i społeczno-moralnej; w przyszłości u dzieci wychowywanych w klimacie przemocy i alkoholu występuje poczucie niższej wartości, poczucie braku miłości ze strony najbliższych, nieumiejętność obrony własnego zdania, dziecko nabywa postawy braku ufności, otwartości; dzieci nie są dojrzałe szczególnie na poziomie uczuciowości; przemoc i alkoholizm w rodzinie mogą stać się poważną przyczyną zaburzeń w postawach społecznych dzieci, warunkują zachowania aspołeczne czy antyspołeczne.

Przedstawiona analiza wyników obserwacji jest wystarczającą podstawą do tego, aby wezwać społeczność lokalną do działania w celu zapobiegania zjawisku przemocy w rodzinie. Aby skutecznie powstrzymać przemoc, konieczne są nie tylko oddziaływania wspierające i chroniące ofiary, ale także zmiana tkwiących w mentalności schematów sprzyjających niesprawiedliwości. Dostrzeżenie problemu krzywdzenia dzieci w rodzinie i podejmowanie działań związanych z przeciwdziałaniem temu zjawisku w naszym kraju ma krótką historię. Ogólnopolska kampania społeczna „dzieciństwo bez przemocy” zainaugurowana została w marcu 2001 roku, jest pierwszą tak szeroko zaplanowaną dotyczącą problemu przemocy, wykorzystywania i zaniedbywania dzieci¹⁷. Działalność profilaktyczna skupiona na rodzinie oznacza szereg przedsięwzięć zabezpieczających, są to zarówno zabiegi ochraniające owo środowisko przed zagrożeniami życia, zdrowia

---

¹⁷ M. Sajkowska, *Krzywdzenie dzieci w świetle badań empirycznych*, „Remedium” 2001, nr 5.

i prawidłowego rozwoju stosunków społecznych (np. zapobieganie chorobom, nałogom, przestępstwom) jak i działalność opiekuńcza i wychowawcza, zapobiegająca występowaniu zjawisk i stanów uniemożliwiających czy hamujących rozwój intelektualny, emocjonalny i społeczny jednostek w różnych stadiach ich życia. Profilaktyka skoncentrowana na rodzinie ściśle wiąże się z wychowaniem. W literaturze przedmiotu znajdujemy wiele koncepcji profilaktycznych, które mogą znaleźć zastosowanie w pracy z rodziną dotkniętą problemem przemocy, z rodziną w której najbardziej cierpią dzieci. Jedną z nich jest tak zwana profilaktyka kreatywna (m. in. L. Pytka, T. Zacharuk, 1998), (S. Kawula, 1997). S. Kawula wyodrębnia trzy źródła zasobów: pojedynczy członkowie rodziny, rodzina jako całość oraz społeczność, w której żyje. Za najbardziej istotne zasoby osobiste uważa on poczucie wartości i poczucie kontroli. Do zasobów systemu rodzinnego zalicza między innymi jej spójność, przejrzystość ról i reguł postępowania, umiejętność porozumiewania się oraz aktywne nastawienie do sytuacji trudnej. Zasoby społeczne to zdaniem autora m.in. pojedyncze osoby, grupy, instytucje oferujące daleko idącą pomoc rodzinie. Są to m. in. grupy wsparcia, ośrodki interwencji kryzysowej¹⁸. Wszystkie źródła zasobów są jednakowo ważne w pracy z rodziną, ale szczególnego znaczenia dla profilaktyki na szczeblu lokalnym nabiera potencjał całej społeczności. Wynika to z przekonania o ogromnej mocy oddziaływania środowiska lokalnego na jednostkę i jej rodzinę. W literaturze przedmiotu często znajdujemy kategorię „więzi społecznej”, czyli „zorganizowanego systemu stosunków, instytucji, środków kontroli społecznej, skupiającego jednostki, podgrupy i inne elementy składowe zbiorowości w całość zdolną do trwania i rozwoju” (J. Szczepański, 1979 s. 160–161) jest szczególnie ważny dla profilaktyki. Nawiązuje tu bowiem do dialogu i spotkania z drugim człowiekiem, który jest równocześnie partnerem w rozwiązywaniu problemów. Dzięki istnieniu więzi społecznej, opartej głównie na wspólnocie tradycji i kultury, środowiska lokalne zachowują zdolność samokontroli i naturalnego eliminowania (głównie przez etykietyzowanie) jednostek niepodporządkowanych ze swoich struktur.

Trafne zidentyfikowanie potencjału rodziny w połączeniu z określeniem jej głównych obszarów problemów stanowi podstawę dokładnej diagnozy, która jest warunkiem opracowania skutecznego programu pomocy. Dobrze przygotowany program z kolei powinien uwzględnić między innymi powiązania środowiska lokalnego z tak zwanymi rodzinnymi czynnikami ryzyka. Wzajemne relacje rodzina-środowisko lokalne są bardzo istotne, ponieważ odpowiednio wykorzystane z pewnością przyczynią się do sukcesu w profilaktyce. Dlatego ważnym krokiem w podejmowaniu pracy z rodziną jest zidentyfikowanie sieci powiązań, łączących ją z poszczególnymi osobami lub grupami osób, organizacjami i instytucjami, zlokalizowanymi

---

¹⁸ S. Kawula, J. Brągiel, A. W. Janke, *Pedagogika rodziny*, Toruń 2007.

w najbliższym środowisku. Na bazie tych informacji niezbędne jest ustalenie „mocy” oddziaływania tych podmiotów na rodzinę oraz określenie dziedzin życia, w których odgrywają największą rolę i w związku z tym - umiejętnie wykorzystane mogą pomóc w rozwiązywaniu jej istotnych problemów. Przykładowo: lokalny ośrodek kultury, gdzie dzieci mogą oprócz uczestnictwa w różnych kółkach zainteresowań otrzymać pomoc w nauce, a jak wiadomo część dzieci i młodzieży z rodzin problemowych przejawia wyraźne zaniedbania w tym zakresie. Mogą także zostać skierowane do psychologa lub grupy wsparcia dla osób doznających przemocy ze strony rodziców.

Oddziaływania profilaktyczne adresowane do rodziny nie mogą ograniczać się wyłącznie do konstruowania i wdrażania ostatnio bardzo popularnych programów autorskich. Powinny także wykorzystywać proponowane przez teoretyków ogólne rozwiązania modelowe i aby były skuteczne, muszą mieć charakter komplementarny (K. Ostaszewski, 1993; E. Moczuk, 2000). Wymienić tu można przede wszystkim model edukacji humanistycznej, którego celem jest prawidłowy rozwój osobowości poszczególnych członków rodziny. Wśród głównych kierunków działania można wymienić: podnoszenie poczucie własnej wartości, naukę identyfikowania i wyrażania uczuć, strategie radzenia sobie ze stresem itp., służące wzmocnieniu tych składników osobowości, których niedostatek przyczynia się do życiowych porażek. Podejście to nabiera szczególnego znaczenia w odniesieniu do rodzin izolowanych, zepchniętych na margines z powodu bezrobocia, ubóstwa i braku perspektyw, czyli dotyczy tych osób, które są bliskie zagubienia sensu istnienia.

Na zakończenie warto zaakcentować, że niezależnie od powstających coraz częściej inicjatywy, lokalnych, obejmujących swym zasięgiem szerokie grono odbiorców (w tym także rodziny), aktualny, polski system profilaktyki jest ciągle mało zadawalający. Z jednej strony ciągle słaby jest udział państwa w tworzeniu i w modyfikowaniu, a z drugiej strony dużo jest błędów i niedociągnięć na szczeblu pozarządowym np. niekompletne kadry, brak programów oraz badań ewaluacyjnych i in.¹⁹ Ważne jest ciągle poszukiwanie optymalnych rozwiązań systemowych.

Bibliografia

- Badura-Madej W., Dobrzańska-Mesterhazy A., *Przemoc w rodzinie. Interwencja kryzysowa i psychoterapia*, Kraków 2000.
- Brański J., *Rodzinne uwarunkowania sukcesu szkolnego dzieci z rodzin rozwiedzionych*. [W:] Tyszka Z. (red.) *Stan i przeobrażenia współczesnych rodzin polskich*, Poznań 1991.

---

¹⁹ W. Junik, *Przegląd wybranych działań ewaluacyjnych we współczesnej profilaktyce uzależnień*. [W:] A. Margasiński, B. Zajęcka, (red.) *Psychopatologia i psychoprofilaktyka*, Kraków 2000.

- Browne K., Herbert M., *Zapobieganie przemocy w rodzinie*, Warszawa 1999.
- Frąckiewicz L., *Wykluczenie społeczne i formy jego łagodzenia*. [W:] *Wykluczenie, rewitalizacja, spójność społeczna*, Frąckiewicz L. (red.), Katowice-Warszawa 2004.
- Frąckiewicz L., *Wykluczenie społeczne i formy jego łagodzenia*. [W:] Frąckiewicz L. (red.), *Wykluczenie, rewitalizacja, spójność społeczna*, Katowice-Warszawa 2004.
- Herman J. L., *Przemoc uraz psychiczny powrót do równowagi*, Gdańsk 2003.
- Jaros P., *Przemoc wobec dzieci propozycja zmian systemowych*, „Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze” 2002, nr 1.
- Jarosz M., *Dezorganizacja w rodzinie i społeczeństwie*, Warszawa PWE, 1987.
- Jarosz M., *Narodowa Strategia Integracji Społecznej dla Polski*, Warszawa 2004.
- Jarosz M., *Władza. Przywileje. Korupcja*. Warszawa 2004.
- Junik W., *Przegląd wybranych działań ewaluacyjnych we współczesnej profilaktyce uzależnień*. [W:] Margasiński A., Zajęcka B., (red.) *Psychopatologia i psychoprofilaktyka*, Kraków 2000.
- Karłyk A., *Przemoc domowa, teoretyczne aspekty zjawiska*, „Teraźniejszość – Człowiek – Edukacja”, 2002, nr 1.
- Kawula S., Bągiel J., Janke A. W., *Pedagogika rodziny*, Toruń 2007.
- Mellibruda J., *O przemocy domowej. Poradnik dla lekarza pierwszego kontaktu*, Warszawa 1998.
- Moczuk E., *Możliwości przeciwdziałania narkomanii na poziomie lokalnym*. [W:] Margasiński A., Zajęcka B., (red.) *Psychopatologia i psychoprofilaktyka*, Kraków 2000.
- Moroz A., *Etiologia i egzemplifikacja zjawiska przemocy w rodzinie (studium przypadku)*, Katowice 2004.
- Orłowska M., *Konieczności interdyscyplinarnej dysputy nad wykluczeniem społecznym i marginalizacją. Perspektywa pedagogiki społecznej*. [W:] M. Orłowska (red.), *Skazani na wykluczenie*, Warszawa 2005.
- Ostaszewski K., *7 modeli. Koncepcja wczesnej profilaktyki uzależnień*, „Remedium” 1993, nr 1 i 2.
- Pospizyl I., *Razem przeciw przemocy*, Warszawa 1999.
- Ryfkin J., *Koniec pracy. Schyłek siły roboczej na świecie i początek ery postronkowej*, Wrocław 2001.
- Sajkowska M., *Krzywdzenie dzieci w świetle badań empirycznych*, „Remedium” 2001, nr 5.
- Szczepański J., *Elementarne pojęcia socjologii*, Warszawa 1979.

Summary

The article concerns problems and facts related to the social exclusion of children and youth who have experienced domestic violence (in various forms). The article also presents an attempt to develop efficient methods for fighting such form of social exclusion. Counteracting domestic violence we give a chance to children who in few years will become adults, create their own families, become people responsible for the shape of our society. Social exclusion of children, who grow up at home full of violence, begins from the very first days of their life. This fact is directly related to a variety of problems of the modern world. We live in an age of globalization. Who will be such a child to its teachers at school, to its future employers, and whether he or she will be able at all to meet their expectations and requirements? In the article we present the results of observation held by the author at the intervention center, among children from families afflicted by violence. The results show clearly the importance of help to such children and their families.